

Lucjan Świto

Trwałość i nierozzerwalność małżeństwa w ujęciu prawa polskiego i kanonicznego

---

Forum Teologiczne 13, 69-83

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. LUCJAN ŚWITO
Wydział Teologii
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

TRWAŁOŚĆ I NIEROZERWALNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA W UJĘCIU PRAWA POLSKIEGO I KANONICZNEGO

Słowa kluczowe: małżeństwo, rodzina, rozwód, separacja, nieważność małżeństwa.
Key words: marriage, family, divorce, separation, nullity of marriage.
Schlüsselworte: Ehe, Familie, Scheidung, Trennung, Ungültigkeit der Ehe.

Wstęp

Rodzina jest najstarszą grupą społeczną, której obecność można odnotować na wszystkich etapach rozwoju człowieka. Jest naturalnym i niezastąpionym elementem struktury społecznej, nazywanej często podstawową komórką społeczną. To właśnie w rodzinie człowiek zaspokaja swoje najbardziej podstawowe potrzeby w sferze materialnej, gospodarczej, opiekuńczej, wychowawczej, emocjonalnej, seksualnej itd. Podstawą założenia rodziny i jego integralną częścią jest małżeństwo. Stanowi ono przejaw trwałego i legalnego współżycia pary ludzkiej, powstałego z ich woli, w celu realizacji dobra wspólnego małżonków oraz ich potomstwa. Małżeństwo jest więc instytucją, dzięki której konstituuje się rodzina jako podstawowa komórka życia społecznego, w związku z tym jest przedmiotem zainteresowania i troski wielu podmiotów, wśród nich państwa i Kościoła. Troska o małżeństwo i rodzinę wyraża się przede wszystkim w kształtowaniu odpowiedniego ustawodawstwa, które byłoby rękomią trwałości małżeństwa oraz praw należnych rodzinie. Tylko bowiem stabilna rodzina zapewnia należyty rozwój i wychowanie nie tylko dzieciom, ale również wychodzi naprzeciw najbardziej podstawowym pragnieniom człowieka.

Nie każde jednak małżeństwo jest stabilne i trwałe. W naszym kregu cywilizacyjno-kulturowym obserwuje się coraz więcej rozłączonych par małżeńskich, na co uwagę zwrócili organizatorzy XII Dni Interdyscyplinarnych Wydziału Teologii UWM w Olsztynie (24-25 X 2011 r.), których tematem wiodącym był „Rozpad małżeństwa i rodziny dzisiaj”. Przyczyny i skutki dramatu rozpadów małżeńskich i rodzinnych więzi skłaniają do pogłębionych analiz na różnych płaszczyznach, wśród których nie może zabraknąć i optyki jurydycznej. Rozpad małżeństwa – będąc bezpośrednią przyczyną destabilizacji struktury rodzinnej – nie jest bowiem zjawiskiem prawnie irrelewantnym. Rozłąka małżonków jest materią regulowaną zarówno w porządku prawa kanonicznego, jak i świeckiego. Analizując przepisy odnoszące się do obu tych obszarów prawnych, należy zwrócić uwagę na podobieństwa i różnice występujące w obrębie takich pojęć, jak: separacja, orzeczenie nieważności małżeństwa kanonicznego, stwierdzenie nieistnienia i unieważnienie małżeństwa cywilnego, rozwód cywilny, rozwiązanie małżeństwa kanonicznego niedopełnionego oraz rozwiązanie na mocy „przywileju wiary”. W kontekście dualizmu istniejących rozwiązań prawnych w niniejszym artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy któryś z wymienionych porządków prawnych daje systemowe gwarancje ochrony trwałości i nierozzerwalności małżeństwa¹.

1. Separacja

Pojęcie „separacja” pochodzi od łacińskiego terminu „separatio”, co oznacza rozdzielenie, oddzielenie, rozłączenie, odosobnienie, izolację². O separacji małżeńskiej można mówić w sensie faktycznym, czyli stanie rozłączenia wytworzonym przez samych małżonków, oraz w sensie prawnym, czyli stanie rozłączenia formalnie uregulowanym na drodze prawnej – świeckiej lub kościelnej.

Separacja prawna małżonków w porządku kościelnym znana jest od samego początku istnienia Kościoła, natomiast do polskiego systemu prawnego została wprowadzona – lub jak twierdzą niektórzy przywrócona – w 1999 r.³ Wprowadzenie tej regulacji prawnej nie było podyktowane jedynie względami wyznaniowymi, lecz przede wszystkim było ostatecznym środkiem chronią-

¹ Zob. M. Rola, *Dwugłos i dyskusja na temat trwałości małżeństwa według prawa świeckiego i kościelnego*, Prawo Kanoniczne 30(1987), nr 3–4, s. 307–312.

² J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s. 875.

³ Ustawa z dnia 21 maja 1999 r. o zmianie ustaw Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 1999, nr 52, poz. 532; P. Kasprzyk, *Separacja prawna w świetle znowelizowanego kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, Roczniki Nauk Prawnych 2000, z. 2, s. 211–212.

cym małżeństwo przed całkowitym rozpadem, który był zgodny z postanowieniami Konstytucji Rzeczypospolitej z 1997 r. i Konkordatu z 1993 r. Separacja prawna stwarza bowiem możliwość namysłu i gruntownej refleksji nad decyzją o rozwiązaniu małżeństwa przez rozwód, stanowi dla rozpadających się małżeństw alternatywę w stosunku do rozwodu, a tym samym spełnia rolę środka ochrony przekonań religijnych, daje szansę m.in. na zapewnienie pozytywnego rozwoju psychicznego dzieci. Separacja orzeczona przez sąd może stać się krokiem w kierunku złagodzenia konfliktu małżeńskiego. Jedną z funkcji separacji małżeńskiej jest więc stworzenie możliwości pojednania małżonków, ułatwienie porządkowania spraw osobistych, rodzinnych, prawnych i majątkowych małżonków pozostających w rozłączeniu.

Separację małżonków występującą zarówno w porządku prawa polskiego, jak i kanonicznego łączy wiele cech podobnych i wspólnych, jednakże można też dostrzec istotne różnice, które wynikają ze specyfiki obu tych porządków prawnych.

1.1. Separacja w prawie polskim

Separacja prawna powstaje poprzez sądowe orzeczenie dokonane na wniosek uprawnionego małżonka lub małżonków, po zweryfikowaniu przytoczonych powodów separacyjnych. Skutkiem takiej separacji jest zniesienie praw i obowiązków zarówno niemajątkowych, jak i majątkowych, wynikających z zawarcia małżeństwa, bez rozwiązania węzła małżeńskiego, a co za tym idzie – bez możliwości zawarcia nowego związku. Przy orzeczeniu separacji sąd powinien kierować się przesłankami pozytywnymi i negatywnymi.

1.1.1. Przesłanki pozytywne

Orzeczenie separacji może nastąpić wówczas, jeżeli pomiędzy małżonkami nastąpił zupełny rozkład pożycia⁴. Chodzi tu więc o pewien permanentny stan, a nie tylko zdarzenie występujące w jednej chwili. Zupełność rozkładu pożycia małżeńskiego polega na tym, że zanikły trzy zasadnicze więzi między małżonkami: więź psychiczna (uczuciowa), fizyczna oraz gospodarcza, przy czym w ocenie rozkładu pożycia małżeńskiego najdonioślejsze jest stwierdzenie braku więzi psychicznej, gdyż pożycie fizyczne czy brak więzi gospodarczej może być usprawiedliwione naturalnymi okolicznościami życiowymi (wspólnota łoża, stołu i mieszkania).

Ocena czy nastąpił zupełny rozkład pożycia małżeńskiego należy do wyłącznej kompetencji sądu. Sąd może orzec separację, jeśli stwierdzi zupełny

⁴ Art. 61 (1) § 1 k.r.o.

rozkład pożycia małżonków, spowodowany pewnymi okolicznościami, które do tego stanu doprowadziły, przy czym nieistotne jest, w jakim czasie przyczyny prowadzące do zupełnego rozkładu pożycia zaistniały, ważne jest, by zupełny rozkład pożycia istniał w chwili zamknięcia sprawy. Powody, które – w uproszczeniu nazywane są przyczynami rozkładu pożycia – mogą leżeć po stronie męża lub żony albo też po obu stronach, albo być od stron niezależne. Takimi zawinionymi przyczynami mogą być: niedochowanie wierności małżeńskiej, naganny stosunek do rodziny współmałżonka, agresja, złe traktowanie członków rodziny, zaniedbywanie rodziny, odmowa wzajemnej pomocy, opuszczenie współmałżonka, hazard, prostytutka, alkoholizm, narkomania, zatajenie choroby itp. Do niezawinionych powodów, na jakie strona może się powołać należą: różnica charakterów, choroba fizyczna lub umysłowa, impotencja, niedobór seksualny. Natomiast do przyczyn zawinionych lub niezawinionych przez stronę lub strony można zaliczyć: bezpłodność, wady oświadczenia woli, homoseksualizm, oziębłość seksualną, satyryzm, nimfomanię, transseksualizm, związany nawet ze zmianą płci, różnicę wieku czy różnice światopoglądów, wyjazd małżonka za granicę. Wskazane przyczyny nie stanowią katalogu zamkniętego, wnosząc o orzeczenie separacji można powołać się również na inne przyczyny, o ile prowadziły do zupełnego rozkładu pożycia małżeńskiego⁵.

1.1.2. Przesłanki negatywne

Do orzeczenia separacji małżeńskiej nie wystarczy przesłanka zupełnego rozkładu pożycia małżeńskiego, ale należy zwrócić uwagę na przesłanki negatywne, które uniemożliwiają orzeczenie separacji. Chodzi o dobro małoletnich dzieci oraz o zasady współżycia społecznego⁶.

Separacji nie można orzec, jeśli wskutek tego miałyby ucierpieć dobro małoletnich dzieci. Pod pojęciem „dobro dzieci” należy rozumieć kompleks wartości o charakterze niematerialnym i materialnym, niezbędnych do zapewnienia prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego dzieci oraz do należytego przygotowania ich do pracy, odpowiednio do uzdolnień. Czy dobru dziecka nie sprzeciwia się orzeczenie separacji należy ustalać w każdym konkretnym przypadku, badając dotychczasowe stosunki dziecka z rodzicami, stan zdrowia, stopień wrażliwości czy wiek dziecka.

Separacji nie można także orzec, jeśli byłaby ona sprzeczna z zasadami współżycia społecznego. Klauzula „zasad współżycia społecznego” przyjęta

⁵ J. Panowicz-Lipska, *Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym*, Państwo i Prawo 1999, nr 10, s. 17; H. Haak, *Separacja*, Monitor Prawniczy 2000, nr 4, s. 214; P. Kasprzyk, *Separacja...*, s. 180–193.

⁶ Art. 61 (1) § 2 k.r.o.

zgodnie z zasadami demokratycznego państwa prawnego i respektowanymi przez nie wolnościami człowieka odwołuje się do powszechnie uznanych w kulturze naszego społeczeństwa wartości, które są zarazem dziedzictwem i składnikiem kultury europejskiej. Zasady współżycia społecznego opierają się na normach moralnych, którymi osoby czy grupy społeczne lub narodowe się kierują i które są wartościami społecznymi. Tak więc separacja nie powinna być orzeczona np. w przypadku choroby fizycznej jednego ze współmałżonków, gdy stan taki wymaga troskliwości drugiego małżonka i okazywania pomocy duchowej i materialnej, czy też w przypadku zgodnego żądania małżonków (przy braku wspólnych małoletnich dzieci), gdy wychowują wspólnie pełnoletnie dziecko dotknięte trwałym kalectwem i potrzebujące stałej opieki obojga rodziców. Również niezgodne z zasadami współżycia społecznego jest działanie, mające na celu m.in. uzyskanie separacji wyłącznie jako środka do uregulowania spornych spraw majątkowych współmałżonków, gdyż małżonkowie mogą sprawy te uregulować bez uciekania się do tej instytucji prawnej, np. przez wniesienie powództwa o zniesienie wspólności ustawowej⁷.

1.1.3. Skutki separacji

Separacja małżeńska powstaje z chwilą uprawomocnienia się orzeczenia o separacji wydanego przez sąd. Cała konstrukcja unormowania skutków ustanowienia separacji opiera się na fakcie, iż po jej orzeczeniu małżeństwo nie ulega rozwiązaniu, natomiast zmianie ulegają pewne jego elementy, np. w postaci zwolnienia z obowiązku wspólnego życia. Sytuacja prawna małżonków w przypadku orzeczenia separacji jest inna niż gdyby orzeczono rozwód, ale jest również inna w porównaniu z sytuacją małżonków pozostających we wspólnym pożyciu czy żyjących w faktycznym rozłączeniu.

1.2. Separacja w prawie kanonicznym

Separacja na gruncie prawa kanonicznego może być stwierdzona albo wyrokiem sądu kościelnego, albo dekretem biskupa diecezjalnego⁸. Ponadto Kodeks Prawa Kanonicznego dopuszcza, aby biskup diecezjalny wyraził zgodę małżonkom na prowadzenie separacji przez sąd świecki⁹.

⁷ P. Kasprzyk, *Separacja...*, s. 194–198.

⁸ Kan. 1692 § 1 KPK.

⁹ Kan. 1692 § 2 KPK.

1.2.1. Przyczyny separacji

Przyczyny separacji zostały określone w dwóch kanonach: 1152 oraz 1153 KPK. Pierwszy mówi o cudzołóstwie, drugi podaje inne powody, stając w tym względzie normę blankietową.

1.2.1.1. Cudzołóstwo

Stanowi ono pogwałcenie zasady wyłączności do ciała współmałżonka. Kościół katolicki zaleca wprawdzie, by współmałżonek przez chrześcijańską miłość i troskę o dobro rodziny przebaczył stronie cudzołożnej i nie zrywał z nią życia małżeńskiego, to jednakże, gdy wyraźnie lub milcząco nie daruje winy, ma prawo przerwać wspólne pożycie, chyba że zgodził się na cudzołóstwo albo stał się jego przyczyną lub sam także dopuścił się cudzołóstwa¹⁰. Domniemanie darowania zdrady zachodzi wtedy, gdy strona niewinna, przez sześć miesięcy od chwili dowiedzenia się o zdradzie zachowała współżycie małżeńskie i w tym czasie nie wniosła odpowiedniej skargi o separację do kompetentnej władzy kościelnej lub państwowej¹¹. Jest to istotna różnica w odniesieniu do prawa świeckiego, bowiem strona wnosząca pozew czy wniosek o orzeczenie separacji w prawie świeckim nie ponosi ujemnych skutków niezachowania przedmiotowego terminu.

1.2.1.2. Poważne zagrożenie dla zdrowia i życia jednego ze współmałżonków

Przyczyną separacji określoną w kan. 1153 KPK jest poważne zagrożenie dla zdrowia i życia jednego ze współmałżonków. Do tych przyczyn należy zaliczyć m.in. brutalność, znęcanie się nad współmałżonkiem, kłótnie, w których dochodzi do przemocy, a więc wszystkie sytuacje, w których strona niewinna może być narażona na utratę zdrowia czy życia, jeżeli takie zachowanie nie jest sprowokowane¹².

1.2.1.3. Zagrożenie dla duszy współmałżonka

Natomiast zagrożenie duchowe – o którym wspomina kan. 1153 KPK – może przejawiać się np. w przejściu na wiarę akatolicką, przystaniu do sekty, przejściu z Kościoła katolickiego do innego Kościoła nieutrzymującego jedności z Kościołem katolickim, nakłanianiu małżonka do grzechów ciężkich, zarówno przeciwko wierze, jak i dobremu obyczajom, czy też pociąganie do występków, zbrodni¹³ itp.

¹⁰ Kan. 1152 § 1 KPK.

¹¹ Kan. 1152 § 2 KPK.

¹² M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Katowice 1987, s. 419; W. Góralski, *Kanoniczne prawo małżeńskie*, s. 164; P. Gajda, *Prawo małżeńskie*, Tamów 2005, s. 237–238.

¹³ J. Gręźlikowski, *Co po rozwodzie?*, Częstochowa 2005, s. 82–83.

1.2.1.4. Poważne niebezpieczeństwo dla wspólnych małoletnich dzieci małżonków

Poważne niebezpieczeństwo dla wspólnych małoletnich dzieci małżonków – jako przyczyna separacji – może przejawiać się: dopuszczaniem się stosunków kazirodczych, znęcaniem się nad dziećmi, nakłanianiem ich do przestępstw, nieodpowiedzialnym zachowaniem się wobec nich.

1.2.1.5. Inne okoliczności uniemożliwiające wspólnotę małżeńską

Do innych okoliczności uniemożliwiających wspólnotę małżeńską, która może być przyczyną separacji, należą: trwonienie pieniędzy, zbyt mała troska o należyte utrzymanie rodziny i przerzucanie tego obowiązku na jednego z małżonków, głoszenie poglądów demoralizujących, pijaństwo, narkomania, choroba weneryczna jednego z małżonków¹⁴.

2. Nieistnienie małżeństwa

Instytucję nieistnienia małżeństwa zna zarówno prawo polskie, jak i kanoniczne. Prawo polskie mówi o tzw. stwierdzeniu nieistnienia małżeństwa (*matrimonium non existens*), natomiast prawo kanoniczne o stwierdzeniu nieważności małżeństwa. W obu rozwiązaniach chodzi o sytuację, w której nie doszło do zawarcia małżeństwa wskutek pewnych braków lub innych okoliczności i przesłanek. Przesłanki, które dają tytuł do orzekania o nieistnieniu małżeństwa w obu porządkach prawnych są różne.

2.1. Orzeczenie nieważności małżeństwa kanonicznego

Są trzy grupy przyczyn, które uzasadniają stwierdzenie, że nie doszło do zawązania się ważnego małżeństwa: przeszkody małżeńskie, wadliwy akt woli oraz niedopełnienie formy zawarcia małżeństwa, czyli tzw. brak formy kanonicznej.

2.1.1. Przeszkody małżeńskie

Pierwszą grupą przyczyn, które uprawniają do stwierdzenia nieważności małżeństwa, są tzw. przeszkody małżeńskie. Są to określone cechy osobiste lub okoliczności rzeczowe wynikające z prawa naturalnego lub kościelnego, które zabraniają wstępowania w związek małżeński. Kodeks Prawa Kanonicznego

¹⁴ P. Moneta, *Il matrimonio nel nuovo diritto canonico*, Genova 1986, s. 200.

z 1983 r. wymienia ich dwanaście¹⁵: brak wieku¹⁶, niemoc płciowa¹⁷, węzeł małżeński¹⁸, różna wiara¹⁹, święcenia²⁰, publicznowieczysty ślub czystości²¹, uprowadzenie²², małżonkobójstwo²³, pokrewieństwo²⁴, powinowactwo²⁵, przyzwoitość publiczna²⁶, pokrewieństwo prawne²⁷.

2.1.2. Wady zgody małżeńskiej

Wadliwy akt woli to kolejna i najczęstsza grupa przyczyn, uprawniająca do żądania stwierdzenia nieważności małżeństwa kanonicznego. Zakłada ona istnienie u nupturienta zdolności konsensualnej do zawarcia małżeństwa. Jednakże z powodu wadliwie wyrażonego konsensu, małżeństwo nie zostaje zawarte.

Zgoda małżeńska jest przyczyną sprawczą małżeństwa. Prawodawca kościelny ma tu na uwadze zarówno pełną zdolność podmiotu do jej podjęcia, jak również konieczność wyrażenia tej zgody na zewnątrz. Zdolność do powzięcia konsensu małżeńskiego, będąca aktem woli poprzez który mężczyzna i kobieta w nieodwołalnym przymierzu wzajemnie się sobie oddają i przyjmują w celu stworzenia wspólnoty małżeńskiej, wymaga określonych prawidłowości w zakresie działania rozumu i woli.

Ponieważ zgoda małżeńska jest aktem woli, który jest następstwem uprzedniego poznania, dlatego nieważność umowy małżeńskiej – będąca skutkiem wadliwego konsensu – może być spowodowana: niezdadnością do powzięcia zgody małżeńskiej, jej brakiem oraz okolicznościami, które wpływają na rozum lub wolę, ograniczając tę zgodę w sposób istotny, tak że staje się ona niewystarczająca z punktu widzenia prawa naturalnego. W związku z tym sprawy o nieważność małżeństwa z powodu wadliwości konsensu mogą być rozpatrywane z następujących tytułów: braku dostatecznego używania rozumu²⁸, braku rozeznania oceniającego co do istotnych praw i obowiązków małżeńskich²⁹, niezdolności do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich z przy-

¹⁵ W Kodeksie Kanonicznym dla Kościołów Wschodnich z 1990 r. dochodzi przeszkoda trzynasta – pokrewieństwo duchowe.

¹⁶ Kan. 1083 § 1 KPK.

¹⁷ Kan. 1084 § 1 KPK.

¹⁸ Kan. 1085 § 1 KPK.

¹⁹ Kan. 1086 § 1 KPK.

²⁰ Kan. 1087 KPK.

²¹ Kan. 1088 KPK.

²² Kan. 1089 KPK.

²³ Kan. 1090 KPK.

²⁴ Kan. 1091 KPK.

²⁵ Kan. 1092 KPK.

²⁶ Kan. 1093 KPK.

²⁷ Kan. 1094 KPK.

²⁸ Kan. 1095 n. 1 KPK.

²⁹ Kan. 1095 n. 3 KPK.

czyn natury psychicznej³⁰, symulacji zgody małżeńskiej całkowitej lub częściowej, gdy pozytywny akt woli nupturienta zwraca się ku wykluczeniu celu małżeństwa (dobra małżonków i dobra potomstwa) lub jego istotnych przymiotów (wierności i nierozzerwalności)³¹, braku wystarczającej wiedzy o małżeństwie³², błędu co do osoby³³ lub co do przymiotów osoby wprost i zasadniczo zamierzonych³⁴, podstępnego wprowadzenia w błąd co do przymiotu osoby³⁵, błędu co do jedności, nierozzerwalności lub godności sakramentalnej małżeństwa³⁶, zgody warunkowej³⁷, przymusu i bojaźni szacunkowej³⁸.

2.1.3. Brak formy kanonicznej

Wreszcie wśród przyczyn, które uprawniają do żądania stwierdzenia nieważności małżeństwa kanonicznego, znajduje się niedopełnienie formy zawarcia małżeństwa, która polega na wyrażeniu zgody małżeńskiej wobec świadka kwalifikowanego i dwóch świadków zwykłych. Obowiązuje ona katolików pod sankcją nieważności małżeństwa. Gdyby jednak nupturienti znaleźli się w niebezpieczeństwie śmierci lub nie mogli udać się do świadka kwalifikowanego bez wielkiej niedogodności i roztropnie przewidywali, że sytuacja ta będzie trwała przynajmniej przez miesiąc, mogą zawrzeć ważne małżeństwo w tzw. formie nadzwyczajnej³⁹.

2.2. Nieistnienie małżeństwa cywilnego

Kanonicznemu stwierdzeniu nieważności małżeństwa odpowiada w prawie polskim instytucja nieistnienia małżeństwa (*matrimonium non existens*). Jeśli małżeństwo było zawierane w Urzędzie Stanu Cywilnego będzie ono nieważne, tzn. złożone oświadczenia stron nie wywołają żadnych skutków prawnych, jeśli podczas jego zawierania nie wystąpiły wszystkie przesłanki wymienione w art. 1 § 1 i 2 k.r.o., a więc: 1) strony nie były odmiennej płci, 2) oświadczenia nie złożono jednocześnie, 3) oświadczenia złożono przed osobą niebędącą kierownikiem Urzędu Stanu Cywilnego ani jego zastępcą, 4) treścią oświadczenia nie było wstąpienie w związek małżeński, 5) osoba składająca oświadczenie za kogoś innego nie była prawidłowo ustanowionym

³⁰ Kan. 1095 n. 3 KPK.

³¹ Kan. 1101 § 2 KPK.

³² Kan. 1096 KPK.

³³ Kan. 1097 § 1 KPK.

³⁴ Kan. 1097 § 2 KPK.

³⁵ Kan. 1098 KPK.

³⁶ Kan. 1099 KPK.

³⁷ Kan. 1102 KPK.

³⁸ Kan. 1103 KPK.

³⁹ Kan. 1108-1123 KPK.

pełnomocnikiem. Jeśli natomiast małżeństwo było zawierane w formie konkordatowej, przed duchownym, będzie ono nieważne, jeśli nastąpi brak spełnienia przesłanek kanonicznych do zawarcia małżeństwa konkordatowego⁴⁰. Stwierdzenie nieistnienia małżeństwa przywraca małżonkom ich poprzedni stan cywilny, powoduje ustanie powinowactwa oraz powrót do poprzedniego nazwiska.

3. Unieważnienie małżeństwa

Instytucję unieważnienia małżeństwa zna tylko prawo polskie. Niesłusznie pojęcie te odnosi się do stwierdzenia nieważności małżeństwa kanonicznego⁴¹. Unieważnienie małżeństwa cywilnego niweczy istniejący stosunek prawny małżeństwa i jest porównywalny do rozwodu⁴².

Unieważnienie małżeństwa powoduje: przywrócenie małżonkom ich poprzedniego stanu cywilnego, ustanie powinowactwa oraz powrót do poprzedniego nazwiska. W wyniku unieważnienia małżeństwa nie gaśnie domniemanie pochodzenie dziecka z małżeństwa, o władzy rodzicielskiej decyduje sąd jak przy rozwodzie, ustaje wspólność majątkowa i następuje sądowy jego podział oraz sąd określa inne sprawy majątkowe i obowiązki alimentacyjne, tak jak przy rozwodzie⁴³.

Przyczyną unieważnienia małżeństwa mogą być przeszkody małżeńskie wynikające z prawa polskiego, niedopełnienie wymagań stawianych przez pełnomocnika oraz niektórych oświadczeń woli. O unieważnienie małżeństwa można wystąpić więc w przypadku stwierdzenia: przeszkody wieku⁴⁴, przeszkody ubezwłasnowolnienia⁴⁵, przeszkody choroby psychicznej⁴⁶, przeszkody bigamii⁴⁷, przeszkody pokrewieństwa i powinowactwa⁴⁸, przeszkody przysposobienia⁴⁹, stanu wyłączającego świadome wyrażenie woli małżeńskiej⁵⁰, błędu co do osoby⁵¹, groźby⁵², przeszkody dotyczącej pełnomocnictwa⁵³.

---

⁴⁰ Zob. L. Świto, *Małżeństwo konkordatowe*, Zeszyty Teologiczne. Folia Theologica 15(2006), nr 43, s. 51–57.

⁴¹ Małżeństwo kanoniczne nie może być unieważnione, można co najwyżej stwierdzić jego nieważność.

⁴² T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2005, s. 41.

⁴³ Ibidem, s. 52.

⁴⁴ Art. 10 § 1 k.r.o.

⁴⁵ Art. 11 § 1 k.r.o.

⁴⁶ Art. 12 § 1 k.r.o.

⁴⁷ Art. 13 § 1 k.r.o.

⁴⁸ Art. 14 § 1 k.r.o.

⁴⁹ Art. 15 § 1 k.r.o.

⁵⁰ Art. 15 (1) § 1 n. 1 k.r.o.

⁵¹ Art. 15 (1) § 1 n. 2 k.r.o.

⁵² Art. 15 (1) § 1 n. 3 k.r.o.

⁵³ Art. 16 k.r.o.

4. Rozłączenie małżonków

Prawo polskie, chociaż opiera się na zasadzie trwałości małżeństwa i postuluje ochronę rodziny założonej przez małżonków, to jednak po spełnieniu odpowiednich przesłanek dopuszcza rozwody. W prawie kanonicznym natomiast bardzo mocno akcentuje się przymiot nierozzerwalności małżeństwa. Niemniej jednak w ustawodawstwie kościelnym funkcjonują regulacje kodeksowe, na podstawie których można dojść do rozwiązania istniejącego związku. Do takich należy zaliczyć instytucje „przywilejów wiary” oraz instytucję papieskiej dyspensy od małżeństwa ważnie zawartego, lecz niedopełnionego.

4.1. W prawie polskim

Polska doktryna prawnicza raczej zgodnie uznaje małżeństwo za trwały stosunek prawny, łączący zwykle dożywotnio mężczyznę i kobietę, którzy z zachowaniem konstytutywnych przesłanek dokonali czynności prawnej zawarcia małżeństwa⁵⁴. Wprawdzie kodeks rodzinno-opiekuńczy wprost takiego postulatu nie formułuje, to jednak z przepisów regulujących unieważnienie małżeństwa i rozwód wyraźnie można wyinterpretować dyrektywę ustawodawcy, mającą na celu zachowanie istniejącego małżeństwa⁵⁵. Stąd zawieranie małżeństwa z podjętym z góry zastrzeżeniem nietrwałości tego związku jest niedopuszczalne. Postulowana jednak przez ustawodawcę polskiego trwałość małżeństwa nie oznacza jego nierozzerwalności. W przeciwieństwie do prawa kanonicznego, prawo polskie zezwala na rozwiązanie małżeństwa za życia małżonków. Jednak, aby do tego doszło, muszą być spełnione określone przesłanki, a o rozwiązaniu małżeństwa decydują nie małżonkowie, lecz sąd.

4.1.1. Przesłanki rozwodowe

Opierając się na zasadzie trwałości małżeństwa, postulując ochronę rodziny założonej przez małżonków oraz biorąc w ochronę dobro małoletnich dzieci, prawo polskie nie przewiduje rozwodu na życzenie. Nie zna również – jak np. w ustawodawstwach innych krajów – bezwzględnych przyczyn rozwodowych, do których należą np. cudzołóstwo czy impotencja. Stąd żądanie rozwiązania małżeństwa poddane jest właściwości sądu i uzależnione od spełnienia określonych przesłanek: pozytywnej i negatywnych. Przesłanką pozytywną jest zaistnienie zupełnego i trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego niezależ-

⁵⁴ T. Smoczyński, *Prawo...*, s. 23–24.

⁵⁵ Np. art. 10 § 3, art. 13 § 3, art. 56 § 2 i 3 k.r.o.

nie od przyczyn, jakie ten rozkład spowodowały⁵⁶. Ta podstawowa przesłanka jednak nie wystarczy i musi być uzupełniona tzw. przesłankami negatywnymi, jakby weryfikującymi dodatkowo żądanie rozwodu. Do przesłanek negatywnych należą: wina małżonka żądającego rozwodu⁵⁷, dobro wspólnych małoletnich dzieci⁵⁸ oraz sprzeczność żądania z zasadami współżycia społecznego⁵⁹. Dopiero po łącznym rozważeniu przesłanki pozytywnej i przesłanek negatywnych, sąd może zdecydować o rozwodzie.

4.2. Rozwiązanie małżeństwa w świetle prawa kanonicznego

Mówiąc o rozwiązaniu małżeństwa w świetle prawa kanonicznego, należy poczynić ważne ustalenie. Nie każda kategoria związku małżeńskiego może zostać rozwiązana. Kwestię rozwiązania małżeństwa można aplikować jedynie do tych małżonków, którzy zawarli swoje małżeństwo, będąc nieochrzczonymi, oraz tych małżonków ochrzczonych, którzy swojego związku nie dopełnili.

4.2.1. Rozwiązanie małżeństwa niedopełnionego (kan. 1142 KPK)

Prawodawca kościelny w kan. 1142 KPK postanowił, że „Małżeństwo niedopełnione, zawarte przez ochrzczonych lub między stroną ochrzczoneą i stroną nieochrzczoneą, może być ze słusznej przyczyny rozwiązane przez papieża, na prośbę obydwu stron lub tylko jednej, choćby druga się nie zgadzała”. Pojawienie się elementu dopełnienia w strukturze prawnej małżeństwa związane było z dyskusją prowadzoną w średniowieczu pomiędzy szkołą kanonistyczną bolońską i paryską odnośnie do przyczyny sprawczej małżeństwa. Obecnie konsumacja małżeństwa uznawana jest za komponent integrujący małżeństwo. Przez dopełnienie małżeństwo sakramentalne uzyskuje najbardziej radykalny stopień nierozzerwalności, zwany w doktrynie nierozzerwalnością absolutną. Jeśli więc po zawarciu małżeństwa nie zostanie ono przez mał-

⁵⁶ Art. 56 § 1 k.r.o.

⁵⁷ Nie można orzec rozwodu, jeśli żąda go małżonek, który wyłącznie swoim nagannym zachowaniem doprowadził do zupełnego i trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego, czyli np. dopuścił się zdrady, nie interesował się losem współmałżonka, opuścił go w razie potrzeby, uwłaczał jego godności, naruszył jego nietykalność fizyczną itd.

⁵⁸ Przy orzekaniu rozwodu należy wziąć pod uwagę, czy rozwód nie osłabi więzi z dzieckiem tego rodziców, przy którym ono nie pozostanie, w stopniu mogącym wpłynąć ujemnie na wykonywanie władzy rodzicielskiej; czy nieustępliwe stanowisko jednego z małżonków co do sposobu wykonywania w przyszłości władzy rodzicielskiej i zmierzające do wykluczenia z niej drugiego małżonka nie przyniesie szkody wychowaniu dziecka; czy dziecko boleśnie nie odczuje samego rozwodu rodziców.

⁵⁹ Należy mieć na uwadze ochronę małżonka niewinnego rozkładu pożycia i znajdującego się w szczególnie trudnej sytuacji życiowej, np. z powodu ciężkiej choroby, zaawansowanego wieku, niemożności zaspokajania własnych potrzeb itd.

żonków dopełnione, to tym samym w strukturze prawnej brak jest owego komponentu integrującego, dlatego też taki ważny związek może być przez papieża rozwiązany na mocy dyspensy *super rato*⁶⁰.

4.2.2. Rozwiązanie małżeństwa na korzyść wiary (*in favorem fidei*)

Na korzyść wiary może być rozwiązane małżeństwo zawarte przez osoby nieochrzczone, jeśli jedna z nich przyjęła chrzest i jednocześnie zachodzą warunki określone przez prawo kodeksowe lub pozakodeksowe.

4.2.2.1. Rozwiązanie małżeństwa zawartego pomiędzy nieochrzczoneymi, tzw. przywilej Pawłowy (kan. 1143 § 1–2 KPK)

Doktryna kanonistyczna utrzymuje, że jakkolwiek małżeństwo nieochrzczone z punktu widzenia prawa natury jest ważne, to jednak związek ten nie charakteryzuje się nierozzerwalnością absolutną⁶¹. Nawet gdyby zostało dopełnione, to nie jest ono związkiem sakramentalnym. Stąd też tak powstały naturalny węzeł małżeński, jakkolwiek nie może zostać rozwiązany przez samych małżonków, to decyzję taką może podjąć kompetentna władza kościelna na mocy przywileju Pawłowego dla dobra wiary. Zgodnie z kan. 1143 § 1 KPK małżeństwo takie może być rozwiązane, jeśli jedna ze stron ochrzciła się, druga natomiast po tym fakcie nie chce z nią żyć bez obrazy Stwórcy.

4.2.2.2. Rozwiązanie małżeństwa zawartego pomiędzy poligamistami (kan. 1148 § 1–3 KPK)

Rozwiązanie małżeństwa na mocy „przywileju wiary” można aplikować również do małżeństwa nieochrzczonego poligamisty, który decyduje się przyjmując chrzest. Zgodnie z normą kan. 1148 § 1–3 KPK taki poligamista po przyjęciu chrztu powinien pozostać przy jednej z żon, a pozostałe – z którymi uprzednio zawarł małżeństwo – oddalić. To samo odnosi się do kobiety nieochrzczonej, która miała równocześnie kilku mężów nieochrzczonej.

4.2.2.3. Rozwiązanie małżeństwa w sytuacji uwięzienia i prześladowania (kan. 1149 KPK)

Kolejny „przywilej wiary” ujęty w kan. 1149 KPK pojawia się w związku z uwięzieniem lub prześladowaniem. Prawodawca kodeksowy zezwolił ochrzczoneму w Kościele katolickim na zawarcie nowego związku małżeń-

⁶⁰ G. Dzierżoń, *Nierozzerwalność małżeństwa. Kwestie teoretycznoprawne*, w: R. Sztuchmiller, J. Krzywkowska (red.), *Małżeństwo na całe życie?*, Olsztyn 2011, s. 153-154.

⁶¹ Doktryna kanonistyczna wprowadza tu tzw. nierozzerwalnością wewnętrzną (*indissolubilitas interinseca*), zob. G. Dzierżoń, *Nierozzerwalność...*, s. 154.

skiego, jeśli z powodu uwięzienia lub prześladowania osoba ta nie mogła nawiązać relacji współzamieszkania ze współmałżonkiem z poprzedniego związku. Co więcej, ustawodawca dał przyzwolenie na zawarcie nowego małżeństwa nawet w sytuacji, gdy druga strona z poprzedniego związku przyjęła chrzest.

Zakończenie

Przeprowadzona analiza uregulowania prawnego rozłąki małżonków prowadzi do wniosku, że największą ochronę systemową trwałości i nierozzerwalności małżeństwa – poza separacją, która w obu porządkach prawnych realizuje ten sam cel nadrzędny – zapewnia prawo kanoniczne. Małżeństwo, które zawarli małżonkowie ochrzczeni i którzy swoje małżeństwo dopełnili, korzysta z ochrony nierozzerwalności absolutnej. Względną nierozzerwalnością cieszą się jedynie te związki, które albo zostały zawarte przez osoby nieochrzczone, albo które nie zostały dopełnione. Natomiast prawo polskie, pomimo tego, że opiera się na zasadzie trwałości małżeństwa i postuluje ochronę rodziny założonej przez małżonków, to jednak po spełnieniu odpowiednich przesłanek dopuszcza rozwody, a także umożliwia unieważnienie małżeństwa. Ochrona trwałości małżeństwa w prawie polskim jest więc ułomna.

Osobną zaś kategorią należy objąć sprawy o stwierdzenie nieważności małżeństwa kanonicznego. Nie należy tych spraw traktować w kategoriach ochrony trwałości i nierozzerwalności małżeństwa, jakkolwiek sytuacja faktyczna, w jakiej znajdują się małżonkowie po otrzymaniu orzeczenia nieważności małżeństwa może przypominać sytuację faktyczną małżonków po rozwiązaniu ich węzła małżeńskiego. Orzeczenie nieważności małżeństwa kanonicznego, któremu odpowiada w prawie polskim instytucja nieistnienia małżeństwa (*matrimonium non existens*), oznacza bowiem sytuację, w której nie doszło do związania węzła małżeńskiego z powodu okoliczności, które miały miejsce już w chwili zawierania małżeństwa. W związku z tym to istnienie tych okoliczności będzie warunkowało trwałość i nierozzerwalność małżeństwa.

THE PERMANENCE AND INDISSOLUBILITY OF MARRIAGE IN POLISH AND CANON LAW (SUMMARY)

Marriage is an institution, through which family as a basic cell of social life is formed, which makes it an object of interest and care for many entities, among them, the state and the Church. Concern about marriage and family shown by the state and the Church is expressed mainly in the development of appropriate legislation to guarantee the permanence of marriage and the rights of the family. However, not all marriages enjoy stability and durability. Especially recently, in our civilization and culture, one can observe more and more split marriages. This article presents the similarities and differences in regulations concerning the separation of spouses in the light of Polish law and Canon law. The analysis of separation, the declaration of nullity of canonical marriage, of the non-existence and nullity of civil marriage, civil divorce, the dissolution of an impeded canonical marriage and, due to the "privilege of faith", leads to the conclusion, that the greatest systemic protection of the permanence and indissolubility of marriage, apart from separation, which serves the same supreme purpose in both codes of law, is provided by the Canon Law. A marriage entered into by two baptized spouses who fulfilled their wedding vows benefit from the protection of absolute indissolubility. Relative indissolubility can only be enjoyed by those marriages that have either been concluded by the unbaptized persons, or those which have not been consummated. While Polish law, despite the fact that it is based on the principle of the permanence of marriage and calls for the protection of the family founded by the spouses, allows divorces, as well as annulments of marriage once appropriate conditions are met. Thus, the protection of marriage in Polish law is defective.

BESTÄNDIGKEIT UND UNLÖSBARKEIT DER EHE NACH DEM POLNISCHEN UND DEM KANONISCHEN RECHT (ZUSAMMENFASSUNG)

Die Ehe ist eine Institution, auf der die Familie, die grundlegende Zelle der gesellschaftlichen Lebens, aufgebaut wird. Aus diesem Grund ist die Ehe für verschiedene Instanzen wichtig, darunter vor allem für den Staat und die Kirche. Die Sorge um die Ehe und Familie seitens des Staates und der Kirche zeigt sich vor allem in der Schaffung der entsprechenden Gesetzgebung, welche die Dauerhaftigkeit der Ehe und die entsprechenden Rechte der Familie garantieren soll. Leider erweisen sich nicht alle Ehen als stabil und dauerhaft. In der letzten Zeit sieht man in unserem Zivilisations- und Kulturkreis immer mehr geschiedene Ehepaare. Im Artikel werden die Ähnlichkeiten und Unterschiede in der Regulierung der Trennung von Ehegatten im polnischen und kanonischen Recht aufgezeigt. Die durchgeführte Analyse der Separation, der Ungültigkeitsklärung einer kanonischen Ehe, der Feststellung der Nichtigkeit und der Ungültigkeit der Zivilehe, der zivilen Scheidung, der Auflösung der kanonischen, aber nicht vollzogenen Ehe sowie auf Grund des Glaubensprivilegs, führt zu dem Schluss, dass den umfassendsten strukturellen Schutz der Dauerhaftigkeit und Unauflöslichkeit der Ehe (außer der Separation, die in beiden Rechtsordnungen dasselbe Ziel bezweckt) das kanonische Recht sichert. Eine Ehe, die zwei christliche Gatten geschlossen und vollzogen haben, erfreut sich der absoluten Unauflöslichkeit. Eine relative Unauflöslichkeit zeichnet nur jene Verbindungen aus, die entweder durch ungetaufte Personen geschlossen oder nicht vollzogen wurden. Im polnischen Recht werden, trotz der deklarierten Grundlage der Dauerhaftigkeit der Ehe und des Schutzes der durch die Ehegatten gegründeten Familie, unter bestimmten Bedingungen die Scheidungen zugelassen; die Ehe kann auch annulliert werden. Der Schutz der Ehe ist also im polnischen Recht unvollständig.